

КОНЦЕНТРАЦІЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ДЕПОЗИТНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Комерційні банки як фінансові посередники забезпечують поєднання інтересів суб'єктів господарювання та дрібних інвесторів з контрагентами, що шукають вільних інвестиційних ресурсів на фінансовому ринку країни. Від ефективності їх функціонування головним чином залежить успіх соціально-економічних перетворень у будь-якій країні. Сучасний комерційний банк — це автономне, економічно самостійне, незалежне комерційне підприємство. Основні принципи його діяльності такі: 1) діяльність у межах реально наявних ресурсів; 2) повна економічна самостійність; 3) побудова стосунків з клієнтами на партнерських засадах і договірних умовах; 4) добір висококваліфікованих кадрів; 5) діяльність у межах державного контролю з боку центрального банку [4, с. 7].

Однією з головних функцій банківських установ є притягнення й розподіл грошових ресурсів суб'єктів господарської системи. Без достатньої ресурсної бази банки не можуть у належних обсягах здійснювати кредитування поточних потреб юридичних та фізичних осіб, реалізовувати потужні інвестиційні проекти. Необхідною умовою досягнення зазначених цілей є залучення значних ресурсів, зокрема депозитних.

Дослідження ресурсного забезпечення комерційних банків орієнтоване, перш за все, на визначення фінансових інструментів і механізмів, спрямованих на максимально ефективне формування власного капіталу банку й портфеля запозичених і залучених коштів. Теоретичні й практичні аспекти цієї проблеми, ураховуючи її важливе економічне значення, зокрема формування банками депозитних ресурсів, методи управління ними, активізацію депозитної діяльності банків, досліджувалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених-фахівців: Г. Асхауєра, І. Бланка, О. Васюренка, В. Геєця, А. Герасимовича, О. Гриценка, О. Заруби, А. Кириченка, В. Колеснікова, Т. Коха, Л. Кроливецької, А. Мороза, С. Науменкової, Л. Примостки, П. Розуза, М. Савлука, Дж. Сінкі, Т. Смовженко, В. Усокіна, Л. Хміль та інших.

Вивчення й аналіз опублікованих з цього питання робіт дозволили зробити висновок про те, що значна частина завдань стосовно забезпечення банківських установ необхідним обсягом ресурсів залишається недостатньо розробленою як у науковому, так і в організаційно-практичному аспекті, особливо в умовах транзитивної економіки. Дискусійними залишаються, наприклад, питання оптимального співвідношення де-

позитних інструментів та особливості формування депозитної політики в умовах зростаючої конкуренції. Велику значущість вказаній проблемі надають сучасні особливості стану економіки України, коли грошова маса, що обслуговує оборот товарів і послуг в економічній системі країни, поділена на дві групи: грошові ресурси, які знаходяться в банківській сфері, і грошові ресурси поза банківською сферою. Причому, якщо перша група ресурсів працює на економіку країни, то друга є реальною загрозою стабільності економіки й грошової системи країни в цілому. Отже, втягнення всіх грошових ресурсів у банківську систему країни є глобальним макроекономічним завданням сьогодення. Водночас незабезпечена фінансовими ресурсами банківська система країни в умовах високої інвестиційної потреби промислового й сільськогосподарського секторів не може виконувати свою головну загальноекономічну функцію, спрямовану на ефективний перерозподіл ресурсів у господарському механізмі суспільства. Виходячи з цього, формування тривкої й оптимальної ресурсної бази банківської системи країни є необхідною умовою не тільки для зміцнення позицій банківської системи, але й для забезпечення економічного зростання в цілому.

Залежно від джерел та умов мобілізації коштів банківські ресурси поділяють на власні, залучені та позичені. Власні ресурси — це сукупність коштів, мобілізованих від засновників банку (у процесі формування й поповнення статутного фонду), та коштів внутрішньобанківського походження (по суті, сформовані за рахунок прибутку фонди, поточний прибуток, нерозподілений прибуток минулих періодів). Позичені ресурси — це грошові кошти кредиторів та інвесторів, мобілізовані банками на певних умовах на міжбанківському та фондовому ринках [1, с. 25].

Основним джерелом банківських ресурсів з огляду на специфіку діяльності банків є залучені ресурси (табл. 1), хоча вони й мають низку недоліків: 1) обмежена обмеженість їхнього обсягу в межах сфери діяльності банку; 2) значні маркетингові витрати; 3) необхідність обов'язкового резервування на кореспондентському рахунку в НБУ частини залучених ресурсів у встановленому відсотку від їхнього загального обсягу. Залучені ресурси — це тимчасово вільні кошти вкладників, мобілізовані банком на певних умовах і на певний термін чи до запитання [1,

Структура пасивів найбільших комерційних банків України станом на 01.02.2007*

Назва банку/Показники	Частка капіталу банку в його сукупних пасивах, %	Частка зобов'язань банку в його сукупних пасивах, %	Частка коштів СГ та ФО в зобов'язаннях банку, %	Частка коштів СГ в зобов'язаннях банку, %	Частка коштів СГ до запитання в коштах ЮО, %	Частка коштів СГ до запитання в зобов'язаннях банку, %	Частка коштів ФО в зобов'язаннях банку, %	Частка строкових депозитів ФО в коштах ФО, %	Частка строкових депозитів ФО в зобов'язаннях банку, %
ПРИВАТБАНК	10,51	89,49	74,04	20,73	71,00	14,72	53,31	77,41	41,27
Райффайзен Банк Аваль	11,53	88,47	67,41	19,11	66,03	12,62	48,30	74,08	35,78
УКРСИББАНК	9,09	90,91	31,75	14,35	55,23	7,93	17,40	87,03	15,15
УКРСОЦБАНК	11,20	88,80	70,99	37,39	60,96	22,79	33,60	77,74	26,12
РАЙФФАЙЗЕНБАНК УКРАЇНА	8,50	91,50	37,82	19,31	62,72	12,11	18,51	45,69	8,46
ОТР банк	7,98	92,02	38,66	21,42	74,93	16,05	17,23	47,03	8,10
ПІБ	8,89	91,11	94,45	47,50	36,53	17,35	46,95	67,66	31,77
НАДРА	12,98	87,02	59,81	17,03	52,31	8,91	42,78	86,08	36,82
ОЩАДБАНК	14,02	85,97	78,07	9,76	98,27	9,59	68,31	29,80	20,36
ПІВДЕННИЙ	11,95	88,05	73,79	34,58	42,89	14,83	39,21	84,82	33,25
ПРАВЕКС	9,91	90,09	77,42	8,85	90,81	8,04	68,57	90,90	62,33
БРОКБІЗНЕСБАНК	16,66	83,34	76,93	51,61	32,38	16,71	25,32	87,82	22,24
УКРЕКСІМБАНК	9,70	90,30	37,34	19,71	64,07	12,63	17,64	85,30	15,04
ПУМБ	16,16	83,84	48,53	28,26	55,81	15,77	20,27	66,60	13,50
УКРПРОМБАНК	13,91	86,09	77,99	14,52	18,12	2,63	63,46	92,51	58,71
Середнє значення показника	11,53	88,47	63,00	24,28	58,80	12,85	38,72	73,36	28,59

*Складено автором на основі даних <http://www.aub.com.ua>

с. 25]. Залежно від категорії вкладника це можуть бути кошти: 1) юридичних осіб; 2) фізичних осіб; 3) банків і фінансово-кредитних установ; 4) бюджету [5, с. 45]. Структура залучених банківських ресурсів залежить від терміну й порядку вилучення вкладниками коштів.

За даними табл. 1, де проаналізовано статистику 15 найбільших банків України, очевидно, що в структурі пасивів зобов'язання складають близько 90%, тоді, як капітал — близько 10%; «серцевину» ж зобов'язань (63%) становлять кошти на строкових вкладах, вкладах до запитання та поточних рахунках суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Слід також зазначити, що в структурі вкладів переважають саме кошти фізичних осіб, які становлять близько 40% усіх зобов'язань банків. Наведені дані свідчать, що такі зміни в структурі залучених коштів у банківській системі наближають Україну до рівня, притаманного банківській практиці розвинутих країн, де особлива увага з боку банків приділяється розвитку вкладних операцій з населенням, що являє собою чинник забезпечення належної фінансової стійкості банківських установ на ринку.

Отже, основними джерелами фінансування активних операцій, які становлять найбільшу питому вагу в структурі банківських пасивів, виступають строкові депозити [2, с. 73] та кошти на поточних рахунках. Останнє джерело ресурсів, на відміну від строкових депозитів, є більш дешевим, але разом з цим становить групу зобов'язань, що характеризується підвищеним рівнем ризику. Як свідчить аналіз, значна частина залучених банками коштів має безстроковий чи короткостроковий характер. Переважно короткострокова структура депозитів диктує банкам необхідність орієнтуватися на короткострокові активні операції. Це зумовлене значною мірою тим, що значну частину зобов'язань банків становлять кошти юридичних осіб (25%), що є негативним, оскільки кошти на рахунках підприємств формуються в основному з коштів до запитання (60%). Основну ж частину банківських ресурсів становлять депозити населення, які є більш стабільним джерелом формування ресурсного потенціалу банку: частка коштів фізичних осіб в зобов'язаннях банків України становить майже 40%, з них близько 75% — це строкові депозити, які складають близько 30% зобов'язань банків.

Таблиця 2

Зобов'язання банків України за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб за 2004—2007 рр.*

Показники	31.01.2004	31.01.2005	31.01.2006	31.03.2007
Сукупні зобов'язання банків, млн грн	60946	84721	130933	195105
у т.ч. строкові, млн грн	37081	51471	83075	130713
у т.ч. до запитання, млн грн	23865	33250	47858	64392
Зобов'язання банків за коштами СГ, млн грн	27387	40469	56917	77991
у т.ч. строкові, млн грн	10661	15704	25057	38984
у т.ч. до запитання, млн грн	16726	24765	31860	39007
Зобов'язання банків за коштами ФО, млн грн	33559	44252	74016	117114
у т.ч. строкові, млн грн	26420	35767	58018	91729
у т.ч. до запитання, млн грн	7139	8485	15998	25385

*Складено автором на основі даних <http://www.aub.com.ua>

За останні роки в результаті поліпшення фінансово-економічного стану підприємств та підвищення рівня доходів населення в депозитній діяльності банків спостерігаються позитивні тенденції. На депозитну діяльність банківських установ впливає в цілому складна економічна ситуація в країні, водночас характерним є зростання обсягів депозитних вкладень у банківську систему України (табл. 2).

За даними табл. 2, протягом 2004—2007 рр. сукупні зобов'язання комерційних банків України зросли у 2,2 рази, причому строкові вклади збільшилися у 2,5 рази, а кошти до запитання — в 1,7 рази. Структура зобов'язань станом на 31.03.2007 сформувалася таким чином: 67% — строкові зобов'язання, 33% — зобов'язання до запитання. Протягом досліджуваних чотирьох років частка строкових вкладів зросла на 10%, а частка вкладів до запитання зменшилася на 16%. За даними табл. 2, простежується тенденція щодо збільшення частки коштів фізичних осіб у структурі коштів клієнтів по банківській системі України: станом на 31.03.2007 питома вага вкладів фізичних осіб збільшилася з 2004 року на 9% — до 60%, частка ж зобов'язань банків за коштами суб'єктів господарювання зменшилася на 11% — до 40%. У цілому, зобов'язання банків за коштами фізичних осіб збільшилися в 2,5 рази, а вклади суб'єктів господарювання збільшилися в 1,85 рази. У структурі зобов'язань банків за коштами суб'єктів господарювання змін майже не відбулося: з 2004 по 2007 рік питома вага строкових вкладів зросла на 30% (з 40 до 50%), частка ж коштів до запитання за цей же період зменшилася на 18% (з 60% до 50%). Зобов'язання банків за коштами фізичних осіб станом на 31.03.2007 розподілилися таким чином: частка строкових депозитів становила 78%, а 22% припали на вклади до запитання.

Важливим завданням депозитної діяльності банків на сучасному етапі є активізація зусиль щодо залучення коштів на строкові депозити як найбільш стійку частину акумульованих банками ресурсів, що дозволяє

підтримувати належний рівень фінансової стійкості та провадити активну кредитно-інвестиційну діяльність. Від «серцевинних» депозитів, що були зібрані на кінцевих ринках і завдяки застрахованості коштів та явної довіри до банку є сталими джерелами фінансування його активів, залежать також платоспроможність і ліквідність банку [7, с.134]. І хоча на сьогодні строкові депозити населення в банках за обсягом більш як утричі перевищують вклади до запитання (табл. 2), очевидно, що можливості для задоволення потреб клієнтів у різноманітних послугах задля додаткового залучення коштів далеко не вичерпані. Близько 40% населення України отримує офіційно не зареєстровані доходи. Слід хоча б частково залучити ці кошти, оскільки, за різними розрахунками, вони становлять понад 20 млрд дол. США, адже за рахунок цих коштів можна суттєво розширити ресурсну базу банків.

Метою банківського менеджменту у сфері управління зобов'язаннями банку є залучення достатнього обсягу коштів з найменшими витратами для фінансування тих активних операцій, які має намір здійснити банк. Отже, у процесі формування фондів менеджмент має враховувати два основні параметри управління — вартість залучених коштів та їх обсяг [6, с. 57].

Для забезпечення бажаної структури, обсягів та рівня витрат за депозитними зобов'язаннями менеджмент використовує різні методи залучення коштів, які загалом зводяться до двох груп — цінові та нецінові методи управління залученими коштами. Сутність цінових методів полягає у використанні відсоткової ставки за депозитами як головного важеля в конкурентній боротьбі за вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб. Підвищення пропонованої банком ставки дозволяє залучити додаткові ресурси. І навпаки, банк, перенасичений ресурсами, але обмежений небагатьма прибутковими напрямками їх розміщення, зберігає або навіть зменшує депозитні ставки. Менеджменту банку для вибору оптимального рівня депозитної ставки потрібно дотримувати

тися таких двох правил: 1) занадто низький рівень ставки призводить до відпливу депозитів з банку, зменшує обсяг кредитних ресурсів, а отже, звужує можливості проведення активних операцій та отримання доходів; 2) завищення депозитної ставки тягне за собою зростання відсоткових виплат за рахунками клієнтів і за відсутності високоефективних напрямків розміщення ресурсів спричиняється до зменшення маржі чи навіть завдає збитків. Нецінові методи управління залученими коштами банку базуються на використанні різноманітних прийомів заохочення клієнтів, які прямо не пов'язані зі зміною рівня депозитних ставок. До таких прийомів належать: реклама; поліпшений рівень обслуговування; розширення спектра пропонованих банком рахунків та послуг; комплексне обслуговування; додаткові види безкоштовних послуг; розгашування філій у місцях, максимально наближених до клієнтів; пристосування графіка роботи до потреб клієнтів тощо.

В умовах загострення конкурентної боротьби в банківській сфері менеджмент велику увагу приділяє саме неціновим методам управління, оскільки підвищення депозитних ставок має обмеження, і не завжди такий метод управління можна застосовувати.

Для того, щоб обрати правильний метод управління залученням ресурсів, менеджменту банку потрібно оцінити ступінь конкурентної боротьби на ринку. Однією з найпоширеніших методик є оцінка конкурентної позиції банків на основі методів SWOT-аналізу, що передбачає дослідження сильних і слабких сторін банку (сукупності банків), можливостей та небезпек, характерних для конкретних умов діяльності у відповідний період, який дає можливість виявити як тактичні, так і стратегічні проблеми, подальший аналіз яких лежатиме в основі розроблення депозитної політики. Якісну та кількісну оцінку показників, які найсуттєвіше впливають на конкурентну позицію депозитної політики банку та їх ранг, рекомендується визначати методом експертних оцінок. Кожен з показників оцінюється експертним методом шляхом призначення його важливості для депозитної політики банку. При цьому використовується така шкала оцінки значення будь-якого показника: «добре» — 3 бали; «посередньо» — 2 бали; «погано» — 1 бал. Після цього проводиться ранжування показників і їх бальних оцінок за ступенем їх значимості та присвоєння їм відповідних рангів [3, с. 230].

Оскільки, на нашу думку, такий метод є громіздким, то для вибору методів управління депозитними коштами пропонується застосовувати індекс Херфіндаля-Хіршмана:

$$HHI = \sum_{i=1}^n X_i^2,$$

де $i = 1, 2, 3, \dots, n$; HHI — індекс Херфіндаля-Хіршмана;

X_i — частка банку на ринку банківських послуг.

Цей показник характеризує розподіл «ринкової влади» між усіма суб'єктами цього ринку. Максимальне значення, яке може набрати цей індекс, відповідає ситуації, коли ринок повністю монополізований однією фірмою. У цьому випадку, очевидно, $HHI = 100^2 = 10000$. Якщо число фірм на цьому ринку більше одиниці, то індекс може приймати різні значення залежно від розподілу ринкових часток.

З 1982 року індекс Херфіндаля-Хіршмана став основним орієнтиром антимонопольної політики в США щодо оцінки допустимості різного роду злиттів. Він використовується для класифікації злиттів у три крупні групи в залежності від значення індексу: 1) $HHI < 1000$. Ринок оцінюється як неконцентрований, і злиття, як правило, безперешкодно допускається; 2) $1000 < HHI < 1800$. Ринок розглядається як помірно концентрований. Однак, якщо $HHI > 1400$, потрібна додаткова перевірка необхідності злиття з боку Департаменту юстиції. У всякому випадку, такий рівень індексу (1400) викликає тривогу та розглядається як деякий попереджувальний сигнал; 3) $HHI > 1800$. Ринок вважається висококонцентрованим. По відношенню до злиттів у цьому інтервалі значень (1800—10000) діють три норми: а) якщо в результаті злиття HHI збільшується більше ніж на 50 пунктів, злиття зазвичай дозволяється; б) якщо ж він збільшується більше ніж на 100 пунктів, злиття забороняється; в) зростання HHI на 51—99 пунктів стає, як правило, підґрунтям для додаткової перевірки необхідності злиття.

Однак для точного розрахунку індексу Херфіндаля-Хіршмана необхідно знати ринкові частки всіх виробників цього товару, і якщо кількість виробників на ринку досить велика, розрахувати індекс стає практично неможливо.

Отже, нами було проаналізовано стан вітчизняного банківського сектору, який станом на початок 2007 року налічував 169 банків. Згідно зі статистичними даними НБУ, найбільшу частку зобов'язань за вкладами фізичних осіб станом на 01.04.2007 мають: ПриватБанк (13,68%), Райффайзен Банк Аваль (11,15%), Ощадбанк (6,92%), Укрсоцбанк (4,75%), Надра (3,6%), Укрпромбанк (3,6%); у 9,5% інших комерційних банків зосереджено від 1 до 3% усіх зобов'язань. Якщо проаналізувати структуру, то очевидно є значна перевага Ощадбанку за вкладками фізичних осіб до запитання: тут зосереджено майже 22% таких коштів. Питомі ваги комерційних банків за строковими вкладками фізичних осіб приблизно подібні до часток за всіма зобов'язаннями за коштами фізичних осіб у комерційних банках

України. На основі цих даних було обраховано коефіцієнт Херфіндаля-Хіршмана для ринку депозитних вкладів фізичних осіб у комерційних банках України: загальний індекс становить 567,300; індекс для ринку вкладів до запитання становить 1091,615; індекс для ринку строкових депозитів — 515,508.

На основі проведеного дослідження становлення депозитного ринку в Україні можна зробити такі висновки: 1) на ринку вкладів фізичних осіб і, зокрема, на ринку строкових депозитів, конкуренція є відносно досконалою; 2) на ринку зобов'язань банків за коштами до запитання конкуренція є теж досконалою, хоча високий рівень індексу провокується майже монопольним становищем Ощадбанку в окремих сегментах ринку; 3) з огляду на попередні висновки банкам доцільно у своїй діяльності у сфері формування депозитної політики застосовувати більшою мірою нецінові методи. З метою активізації процесів залучення коштів населення до активного банківського обороту необхідно впроваджувати нові види банківських депозитів, зручних для клієнтів: pow-рахунки, supertow-рахунки, вклади, дохід на які нараховується за складними процентами, депозитні рахунки грошового ринку та різні (святкові, відпускні, інвестиційні) депозити; відкривати депозити новонародженим як подарунок від банку; активніше

залучати кошти громадян України в іноземній валюті, залучаючи активніше при цьому до обслуговування й іноземних громадян; проводити лотереї серед клієнтів; надсилати клієнтам привітання та подарунки до свят від імені керівництва банку; прискорити реалізацію державної програми цілісної автоматизованої системи безготівкових розрахунків.

Література

1. **Банківська** енциклопедія / Під ред. д-ра екон. н., проф. А.М. Мороза. — К., 1993. — 327 с.
2. **Введение** в банковское дело: Учеб. пособие / Под ред. д-ра экон. н., проф. Ю.Б. Рубина. — М., 1997. — 627 с.
3. **Кожель Н.** Оцінка факторів впливу на процес формування та реалізації депозитної політики банку // Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. пр. — Суми: ВВР «Мрія-1 ЛТД»; УАБС НБУ, 2005. — Т. 12. — С. 223—233.
4. **Маркова О.М., Сахарова Л.С., Сидоров В.Н.** Коммерческие банки и их операции: Учеб. пособие. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. — 288 с.
5. **Основы** банковского дела / Под ред. д-ра экон. наук А.Н. Мороза. — М.: Изд-во «Либра» МП, 1994. — 330 с.
6. **Примостка Л.О.** Фінансовий менеджмент банку: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 1999. — 280 с.